

УДК 349.2:331.101

С. В. Вишовецька

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У переліку актуальних досліджень методологічних засад сучасного правознавства пріоритети відводяться системному пізнанню права [20, 143]. В арсеналі пізнавальних засобів, крім методів, виділяють підходи. Підхід у пізнанні права, з точки зору В. А. Козлова, «визначає основний шлях, стратегію вирішення поставленого завдання» [8, 87–88].

Значного поширення системний підхід як дослідницький метод набув у період 60–80-х років ХХ ст. Основні наукові праці щодо застосування системного підходу в галузі суспільних наук припадають на середину 1970–1980-х років, коли були опубліковані ґрунтовні філософські дослідження. Зокрема, Е. С. Маркарян назвав системний підхід «однією із фундаментальних стратегій наукового дослідження, історично викликаною необхідністю вивчення складно організованих систем адекватними пізнавальними засобами» [13, 77]. Проте згодом увага до нього послабилась.

Для сучасного етапу розвитку науки характерне активне звернення до системного підходу в дослідженні тих чи інших явищ. Зокрема, Н. М. Пархоменко аналізує специфіку системного підходу при дослідженні джерел права як системи [19], В. Єрмоленко застосовує його у дослідженні правовідносин [7]. На необхідність розмежування системоутворюючих категорій, таких як трудові права, свободи і інтереси, визначення сутності праці як предмета правового регулювання вказували російські науковці А. М. Лушников і М. В. Лушникова [11, 13].

Не применшуючи значення вищевказаних досліджень, зауважимо, що в науці трудового права недостатньо приділено уваги обґрунтуванню необхідності застосування системного підходу до дослідження методологічних проблем загальної теорії трудового права, чому, власне, й присвячена ця стаття. Але зважаючи на її допустимі межі, зосередимо увагу на постановці проблеми.

Постановку проблеми розуміють як «такий різновид питання, відповідь на яке не міститься в нагромадженому знанні і тому вимагає відповідних практичних і теоретичних дій, відмінних від простого інформаційного пошуку» [10, 22]. «Постановка проблеми тому є, перш за все, процес пошуку питань, які, змінюючи одне одного, наближають дослідника до найбільш адекватної фіксації невідомого і шляхів перетворення його у відоме» [23, 191]. Отже, перш ніж перейти до початку наукового дослідження, необхідно визначитись із колом питань, які потребують вирішення для формування цілісної концепції досліджуваних явищ, а згодом — наукової теорії як єдиної цільної системи. Адже проблема виступає як вихідна ланка універсального пізнавального алгоритму «проблема — гіпотеза — концепція» [17, 119].

Системний підхід є таким аспектом дослідження, який передбачає розгляд

об'єкта як складного, багатогранного та багатоякісного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють його відносно незмінну структуру та забезпечують цілісність [24].

Окремі дослідники ядром системного підходу вважають структурно-функціональний аналіз [16; 6; 9].

Структурний аналіз, у свою чергу, поділяють на макро- і мікроструктурний. Якщо перший дозволяє аналізувати певну систему як частину більшої системи (виокремлення її з оточуючого середовища), то мікроструктурний — вивчити будову системи аж до елементарних частин (одиниць). Трудове право є однією з тих галузей, які найтісніше взаємопов'язані з мікро- і макроекономічними процесами в державі, здійснюють безпосередній вплив на рівень благополуччя всіх працівників, на соціальний клімат у суспільстві. Отже, застосування структурного аналізу до дослідження трудових явищ дасть можливість з'ясувати, з одного боку, місце трудового права в системі «право публічне — право приватне», в системі «соціальне право», а з іншого — визначити, перш за все, коло і елементи відносин, які становлять предмет правового регулювання галузі трудового права, а також інститутів його системи. Адже, з точки зору А. М. Васильєва, в логічному плані абстракція «система права» розгортається в структурному понятійному ряду, який об'єднує категорії «предмет правового регулювання», «метод правового регулювання», «інститут права», «комплексний інститут права», «галузь права», «підгалузь права», «комплексна галузь права». Поняттями даного структурного ряду виражаються підстави внутрішніх поділів сукупності правових норм, фіксуються ці поділи, встановлюються іманентні зв'язки між ними, відмічаються риси схожості, відмінності, групування близьких одна до одної правових норм [4, 166].

С. С. Алексєєв головною функцією правового інституту вважає забезпечення цілого, відносно завершеного регулювання певної ділянки суспільних відносин, оскільки правовий інститут, на його думку, повинен бути наділений повним комплексом норм, що охоплює всі істотні моменти регулювання [1, 120]. Разом з цим можна побачити, що будь-який інститут трудового права не є замкнутою системою, а тісно пов'язаний з іншими правовими інститутами, які в сукупності забезпечують завершене регулювання відповідної сфери відносин. До того ж система трудового права характеризується постійним динамізмом, оскільки потреби, які виникають у сфері праці, породжують нові правові норми, а відповідно й інститути. Так, наприклад, у науці трудового права України ще нещодавно обґрунтовувалось формування нового самостійного інституту в системі трудового права — захисту трудових прав працівників, норми якого встановлюють основні права людини у сфері праці, гарантії, форми і засоби здійснення захисту трудових прав, контрольно-наглядовий механізм їх забезпечення, відповідальність за порушення [26, 21]. В даний час російськими вченими у структурі Загальної частини трудового права обґрунтовується формування нового інституту, який умовно можна назвати «право на інформацію суб'єктів трудового права і її захист» або «інформаційне трудове право» [11, 856].

Проблеми правового регулювання трудових відносин зачіпають в тій чи іншій мірі інтереси практично всіх громадян. Вони тісно пов'язані з проблемами економіки, політики, соціальної сфери, культури, релігії. Тому теоретичні проблеми галузі не можуть бути розглянуті без взаємодії з іншими гуманітарними науками, перш за все економікою, соціологією, політологією та ін. Цілком поділяємо точку зору російських науковців про те, що аналіз проблем трудового права не може обмежуватись вивченням тільки трудового права у вузькому розумінні, навіть з урахуванням вивчення систем ідей про право і право-відносини, а також інших елементів правової системи. У цьому зв'язку дослідження теоретичних проблем галузі з необхідністю передбачає міждисциплінарний аспект [11, 29]. Адже сам «ринок праці» як економічна категорія, тісно пов'язана з такими поняттями, як робоча сила, праця, послуги, потребує всебічного дослідження і розмежування з такими категоріями, як ринок товарів та послуг. Тому очевидним є те, що систему трудового права і її розвиток, як і систему права взагалі, неможливо зрозуміти і пояснити без вивчення системи суспільних відносин і процесів її розвитку, адже «не можна уявити право у вигляді системи, що саморозвивається, рушійні сили якої зосереджені всередині неї самої» [15, 311]. У будь-якому випадку при структурному аналізі важливим є виявлення основних видів структурних зв'язків між елементами, завдяки яким система набуває цілісності та здатності функціонувати.

Під одним із різних значень [18, 133; 25, 152] поняття «зв'язок» розуміють як спосіб взаємодії, взаємозалежності явищ чи елементів певної системи. Зв'язки є виразом єдності системи, адже елементи її не є випадковим нагромадженням, а становлять єдине ціле, що існує на основі зв'язків. Взаємодія елементів виступає умовою самого процесу виникнення системи, її функціонування, зміни та розвитку. Разом з цим поділяємо точку зору про те, що далеко не все, що перебуває всередині об'єкта й тісно з ним зв'язане, є його елементом. Елемент — це необхідна функціональна одиниця системи. А необхідна й достатня сукупність елементів системи називається її змістом [14, 11]. Саме відштовхуючись від цього, необхідно підходити до виділення системоутворюючих факторів галузі трудового права.

Структуру суспільних систем можна охарактеризувати такими зв'язками: взаємодії, генетичні зв'язки або, як їх ще називають, зв'язки породження (зв'язки породження виникають, коли один елемент виступає як основа, що викликає до життя інший), будови (структурні зв'язки) та функціонування (елементи, об'єднані зв'язком функціонування, спільно здійснюють певну функцію) [3, 186–190].

Зв'язки взаємодії передбачають як дослідження трудового права в системі суміжних галузей права, так і дослідження трудових відносин в системі інших суспільних явищ. Потребує ґрунтовного дослідження взаємодія цивільного і трудового права в аспекті застосування здатності людини до праці та можливість застосування міжгалузевої аналогії. Однією з причин кризових явищ в російській науці трудового права цілком доречно називають ослаблення міжгалузевих зв'язків у теоретичних дослідженнях. «Прикордонні» з предметами цих галузей (цивільного і адміністративного права) сфери були малодосліджені

або здійснювалась спроба їх одностороннього включення до «свого» предмета вивчення. Так само відбулося розмивання міждисциплінарних зв'язків, особливо з економічною теорією, соціологією і філософією [12, 12–14]. Потребують вирішення проблеми узгодженості і несуперечливості різногалузевих норм у «прикордонних» сферах суспільних відносин, узгодження міжгалузевих зв'язків трудового права для усунення правових міжгалузевих колізій, конкурентного паралельного правового регулювання трудових відносин.

Генетичні зв'язки обумовлені близькістю їх природи, однорідністю регульованих відносин, соціальним призначенням і єдністю забезпечувальних засобів для досягнення вирішуваних завдань. Трудове право сформувалося як органічне поєднання двох різних інститутів: приватноправового інституту трудового договору, який бере свій початок з цивільного права, і публічно-правового інституту охорони праці, початки якого містяться в поліцейському (адміністративному) праві. У цьому аспекті актуальним є дослідження можливості існування цивільно-трудова конструкцій, на що особливо останнім часом звертається увага цивілістів.

Широкомасштабні зміни у світі праці, що відбуваються під впливом формування постіндустріального суспільства, здійснюють істотний вплив на професійно-кваліфікаційну структуру робочої сили, сприяють появі нових методів організації праці, виробництва і управління. Сучасний ринок праці має цілий ряд особливостей, обумовлених новими якісними зрушеннями в технології, інформації, науці і інтелектуальному базисі суспільства.

Функціональні зв'язки будь-якої органічної системи в юридичній і філософській літературі зазвичай поділяються на зв'язки субординації, координації і побудови. Функція збереження балансу між інтересами економічними і соціальними, між інтересами роботодавця і працівника, держави і індивіда може бути успішно реалізована, якщо будуть правильно обрані і використані належні правові засоби механізму правового регулювання відповідної галузі права. В цьому аспекті також потребують дослідження критерії диференціації правового регулювання праці. Функціональні зв'язки субординації пояснюють функціонування поряд з трудовими відносинами залежних від них, тісно пов'язаних з ними відносин.

У цілому необхідно враховувати, що структура цілісної системи, системи соціальної, передусім, характеризується трьома типами відносин її компонентів: відносинами координації і субординації; відносинами детермінації, як правило, нелінійної, ймовірної, стохастичної; відносинами сумісності. Саме ці відносини, на думку фахівців, є одним з найважливіших факторів стійкості, цілісності системи [2, 121].

Пізнання трудових відносин забезпечується дослідженням їх зв'язку з іншими суспільними явищами, у зв'язку з розвитком суспільства в цілому, з урахуванням особливостей виникнення і розвитку самих цих відносин. Розвиток науки відкриває нові закономірності предмета дослідження, примножується багаж науки, що викликає пошуки нових прийомів і способів дослідження. Тому необхідно узагальнити, звести в єдину систему такі зв'язки, властивості

і відносини предмета, які є необхідними, істотними, усталеними і такими, що повторюються і становлять певну об'єктивну закономірність. Адже система стає цілим лише тоді, коли її елементи, що мають відповідну просторову, часову та цільову організацію, є структурно взаємозв'язані.

Отже, встановлення відносин і зв'язків виступає необхідною передумовою для наступного аналізу і відповідно для побудови теорії, яка виникає лише тоді, коли вона містить знання про причину досліджуваних предметів, про ті закономірності, яким вони підпорядковуються і які регулюють їх розвиток.

Теорія формується тільки в процесі встановлення зв'язків об'єктів дослідження, їх властивостей. Виявлення закономірностей цих зв'язків, що формуються в теоретичних термінах і дають історію об'єкта дослідження, дозволяє стверджувати наявність певної теорії даного об'єкта [21, 51].

Разом з цим системне дослідження об'єкта раціональне лише на тому етапі, коли цей об'єкт вже вивчений на конкретно-емпіричному рівні, коли про нього накопичено достатньо знань, щоб, абстрагуючись від деталей, уявити його собі як організовану цілісність [24, 11]. Тому для того, щоб ефективно досліджувати будь-яке правове явище, необхідно перш за все з'ясувати ступінь його розробки, встановити недостатність, неповноту, а можливо, і необ'єктивність тих результатів, які вже одержані наукою і практикою.

Будь-яке системне дослідження зорієнтоване на: знаходження складових частин системної цілісності; виявлення специфічних якостей кожної з частин; аналітичне вивчення взаємозв'язків частин між собою; узагальнення частин в їх якісній визначеності, що розкриває властивості системи як єдиного цілого; пізнання функціонального призначення, ролі та ефективності впливу системи і кожної її частини на середовище і зворотного впливу середовища на систему. Системний підхід до дослідження правових явищ обов'язково передбачає їх комплексне дослідження, яке вимагає в першу чергу з'ясування якостей системності і структурно-функціональних залежностей саме цих явищ [22, 244, 246]. Л. Б. Тиунова розглядає його як систему взаємопов'язаних між собою методів і засобів пізнання, що виконують єдине завдання [24, 9–10]. Із застосуванням системного підходу інтегруються методи та прийоми дослідження в єдину взаємозумовлену сукупність.

В. І. Крюков вказував, що внутрішньою причиною, джерелом еволюції системи постає суперечність між її об'єктивно необхідними потребами і об'єктивно реальними можливостями їх забезпечення [5, 27].

Отже, трудове право як системне утворення необхідно розглядати, як мінімум, у концептуальній, функціональній і структурній площинах, між якими існує об'єктивний логічний зв'язок і які є взаємопов'язаними і співвідносними. Системний підхід необхідний для дослідження такого кола методологічних проблем науки трудового права:

- 1) з'ясування вихідних позицій дослідження суспільних відносин, що виникають у сфері застосування найманої праці;
- 2) з'ясування змісту понять і основних категорій, які відображають відносини у сфері найманої праці, визначення їх обсягу і співвідношення;

3) з'ясування і аналіз суперечливих понять, які відображають наявність суперечливих сторін у трудовій діяльності (матеріальне і ідеальне, об'єктивне і суб'єктивне, індивідуальне і колективне і т.п.);

4) виявлення, аналіз і обґрунтування критеріїв і ознак визначення кола і змісту суспільних відносин, які становлять предмет трудового права;

5) аналіз тенденцій у генезисі трудової діяльності і породжуваних нею соціальних змінах.

Основною перевагою системного підходу в дослідженні методологічних проблем загальної теорії трудового права є те, що він дає змогу зберегти і розвинути принцип цілісності у вивченні предмета дослідження, охопити не тільки основні, але й усі супровідні явища і, таким чином, установити та проаналізувати увесь цілісний процес виникнення та розвитку трудових та тісно пов'язаних з ними відносин, встановити їх основні зв'язки та зони впливу.

Література

1. Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1975. — 264 с.
2. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. — М. : Политиздат, 1980. — 368 с.
3. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. — М. : Наука, 1973. — 269 с.
4. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. — М. : Юрид. лит., 1976.
5. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / под общ. ред. Е. Б. Кубко. — К. : Юриком, 1997. — 189 с.
6. Гайденок П. П. У истоков понятия системы. Проблемы единого и многого в философии Платона // Системные исследования. 1979. — М. : Наука, 1980. — С. 358–379.
7. Ермоленко В. Об'єкт у структурі правовідносин // Юридична Україна. — 2004. — № 1. — С. 11–15.
8. Козлов В. А. Проблемы предмета и методологии общей теории права / В. А. Козлов. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1989. — 120 с.
9. Кузьмин В. П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса / В. П. Кузьмин. — М. : Политиздат, 1986. — 398 с.
10. Логика научного исследования. — М., 1969.
11. Лушников А. М. Курс трудового права : учебник. В 2 т. Т. 1. Сущность трудового права и история его развития. Трудовые права в системе прав человека. Общая часть / А. М. Лушников, М. В. Лушникова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Статут, 2009. — 879 с.
12. Лушникова М. В. Очерки теории трудового права / М. В. Лушникова, А. М. Лушников. — С.Пб. : Изд-во Р. Аслапова «Юридический центр Пресс», 2006. — 940 с.
13. Маркарян Э. С. Системное исследование человеческой деятельности // Вопросы философии. — 1972. — № 10. — С. 77–87.
14. Мельник З. Поняття «правова система»: теоретичні питання // Юридична Україна. — 2005. — № 11.
15. Методологические проблемы общественных наук. — М. : Наука, 1979.
16. Паумсхед Л. К. Диалектика Гегеля и системный подход // Философские науки. — 1974. — № 4. — С. 95–103.
17. Пикифоров В. Е. Проблема как объект методологического исследования // Структура и развитие научного знания. Системный подход к методологии науки : материалы к VIII Всесоюз. конф. «Логика и методология науки». — М., 1982.
18. Повний тлумачий словник української мови. У 4 т. Т. 2 / уклад.: В. В. Ярменко, О. М. Сліпущко. — К. : АКОШТ, 1998. — 910 с.
19. Пархоменко П. М. Системність як істотна ознака джерел права // Правова держава. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. — Вип. 18. — С. 59–68.
20. Проблеми методології сучасного правознавства // Вісник Академії правових наук України. — 1997. — № 1.

21. Симанов А. Л. Проблемы реализации методологической функции философии в формировании научной теории // Методологические проблемы научного исследования. — Новосибирск : Наука, 1984.
22. Сырых В. М. Логические основания общей теории права. Т. 1. Элементный состав / В. М. Сырых. — 2-е изд. — М. : ЗАО Юстицинформ, 2004. — 528 с.
23. Творчество в научном познании. — Минск, 1976.
24. Тиунова Л. Б. Системные связи правовой действительности: методология и теория / Л. Б. Тиунова. — СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1991. — 136 с.
25. Філософський словник / за ред. В. І. Шипкарука. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1973. — 600 с.
26. Чапишева Г. І. Колективні відносини у сфері праці: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Г. І. Чапишева. — Х., 2002. — 38 с.

Анотація

Вишновецька С. В. Системний підхід у дослідженні методологічних проблем загальної теорії трудового права: постановка проблеми. — Стаття.

У статті аналізується специфіка системного підходу під час вивчення правовідносин у галузі трудового права. Особливу увагу приділено структурно-функціональному аналізу як ядру системного підходу.

Ключові слова: системний підхід, структурний аналіз, функціональні зв'язки.

Аннотация

Вишновецкая С. В. Системный подход в исследовании методологических проблем общей теории трудового права: постановка проблемы. — Статья.

В статье анализируются специфика системного подхода при изучении правоотношений в сфере трудового права. Особое внимание уделено структурно-функциональному анализу как ядру системного подхода.

Ключевые слова: системный подход, структурный анализ, функциональные связи.

Summary

Vyshnovetska S. V. To the Question of System Approach in Methodological Problems of General Theory of Labour Law Researching. — Article.

In these article specific approach of the systems research during studying legal relationships in the sphere of labour law is exposed, a specially to the functional analyze.

Keywords: analyze specific approach of the systems, structure analyze, functional links.

УДК 349.24:331.32

О. С. Сонін

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ВІДПУСККУ СУДОМ

Актуальність проблеми захисту судом права працівника на відпустку не може заперечуватись з огляду як на стан законодавства про працю та цивільного процесуального законодавства, так і на стан осмисленості цієї проблеми в науці трудового права.

Йдеться про те, що, хоча проблематика права на відпустку традиційно, а проблематика захисту трудових прав працівників переважно останнім часом знаходяться у центрі уваги науковців-фахівців у галузі трудового права (достатньо згадати дисертацію Л. П. Гаращенко [1], що спеціально присвячена пра-